AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN KULLANILMASI VE AĞIZ TEZLERİ İÇİN YENİLİK ÖNERİLERİ[1]

Yrd. Doç. Dr. Muharrem ÖÇALAN

Sakarya Üniversitesi SMYO Türk Dili Öğretim Üyesi

ocalan@sakarya.edu.tr, muharremocalan@yahoo.com

TÜRKÇE ÖZET:

Ağız araştırmaları, dil bilimi alanında en zor çalışmaların yapıldığı bir alt alandır. Derleme tekniklerinin bilinmesi, metin derlenecek yer ve kişilerin tespiti, araçların temini, metnin derlenmesi, bant kayıtlarının çözümlenmesi ve trankripsiyonunun yapılarak metnin oluşturulması, metnin gramer ve incelemesinin yazılması, sözlük ve indeksinin oluşturulması …gibi çok çeşitli çalışmaları içine alan ağız araştırmalarının pek çok zorluğu vardır. Coğrafya atlasının önemi ne kadar ise, dil atlasının önemi de o kadardır. Türkiye'de henüz bir ağız atlası yapılmamıştır. Pek çok yöre ile ilgili bir hayli ağız çalışması yapılmış olmasına rağmen, farklı teknik ve yöntemlerin uygulanması, yapılan çalışmaların iletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelere uygun olarak güncellenememesi yüzünden, bu çalışmalardan istifade imkânı da kısıtlı kalmaktadır.

Bilişim ve iletişim teknolojilerinin gelişim hızına, ağız araştırmalarında yapılan çalışmalar ayak uyduramamaktadır. Yapılan çalışmalar arasında metot ve teknik yönünden farklılıklar mevcuttur. Ağız araştırmaları için, disiplin içi bir ortaklıktan söz etmek mümkün olmadığı gibi disiplinler arası bir ortaklıktan da söz edilmesi imkânsızdır. Ağız araştırmaları alanında yeni yaklaşımlara ve güncel teknolojik donanımlara ihtiyaç vardır. Hareket noktası olarak ele aldığımız tezin derleme, çözümleme ve yazımı sırasında bilgisayar teknolojisinin imkanlarından azamî ölçüde yararlanılmıştır. İlk kez bu çalışmayla bant kayıtları MP3 formatında bilgisayar ortamına aktarılarak ses kayıtlarının müzik programları ile çalışması sağlanmıştır. Böylece çözümlemeyi ve dinlemeyi aynı ortamda gerçekleştirmek mümkün olmuş, teknolojik gelişmelere uyarlanabilir bant kayıtları elde edilerek bu alanda çalışanların hizmetine sunulmuştur.

Bu makalede ağız araştırmalarındaki güncel sorunlar ele alınarak; " Sakarya İli Ağızları " isimli doktora tezi örneğinden hareketle tespit edilen sorunlar ve yapılması gerekenlerle ilgili yeni öneriler sunulacaktır.

ANAHTAR KELİMELER: AĞIZ ARAŞTIRMALARI, İLETİŞİM VE BİLİŞİM TEKNOLOJİSİ, GÜNCELLEME, SAKARYA İLİ AĞIZLARI

SUMMARY

Dialectology is a field of linguistics whose research is rather complex. Knowledge in various areas such as contacting people, arranging appointments, selecting people for interviews, obtaining appliances, tape recording, analysis, evaluation, transcription of recorded material and writing articles including their dictionary and index is needed.

---

[1] Bu makale, Türklük Bilimi Araştırmaları "Tuncer Gülensoy Hatıra Sayısı" 2006/I'de yayımlanmıştır.

The linguistic atlas is as important as a geographical map. However, there is no linguistic atlas of the Turkish language yet. Although there have been quite a few investigations in dialect in many regions of Turkey the results can hardly be used nowadays as of their differing methods of research and technical incorporations which are not updated for current data processing and communication technologies.

Furthermore, investigations in dialectology cannot be attuned to the speed of progress of data processing and communication technology. There are differences between the studies themselves as far as applied methods and techniques are concerned. As one cannot talk about innerdisciplinary associations in dialectology, it is also impossible to talk about interdisciplinary associations. Obviously, new approaches and current technical hardware in the field of dialectical research are needed.

During the collection of the material, the analysis of the recordings, the transcription and the writing of the thesis great advantage of possibilities of the data processing technology was taken. For the first time tape recordings were transferred to a computer in the MP3 format and could be examined with the help of music programmes. Thus, listening to recordings and analysing them can now happen at the same time. Besides, the recordings can also be adapted to current technological developments and be used for further research.

In consideration of current problems in dialectical research and referring to findings of the doctoral thesis "Sakarya Ili Agizlari" this article presents new ideas for further actions in the field of dialectology.

KEYWORDS: DIALECTICAL RESEARCH/DIALECTOLOGY, DATA PROCESSING AND COMMUNICATION TECHNOLOGY, UPDATE, SAKARYA ILI AGIZLARI

GİRİŞ

19. yüzyılın ortalarında başlayan Anadolu ağızları üzerindeki araştırmalar, uzun yıllar yabancı araştırmacılar tarafından yürütülmüştür. 1940 yılından sonra yerli araştırmacıların da ilgisini çekmeye başlayan ağız araştırmaları alanında, sayısı gün geçtikçe artan pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaları bazı dilbilimcilerimiz toplu olarak değerlendirmişlerdir. (Korkmaz, 1976/ 1990/ 1995; Gülensoy ve Alkaya, 2003; Karahan, 1997) Bu çalışmalar sonucunda gerek toplanan malzemenin niceliği gerekse bu malzemelerin değerlendirilmeleri yönlerinden küçümsenmeyecek bir birikim oluşmuştur. Korkmaz, ağız araştırmalarının başlangıcını 1860 olarak almakta ve 1860-1940 arasını yabancı araştırmacılar dönemi; 1940 sonrasını ise yerli araştırmacılar dönemi olarak ikiye ayırmaktadır. (Korkmaz, 1995) Demir, ise çalışmaların türleri bakımından bu süreci; "1940'a kadar *derleme,* 1940 sonrası *belli bir bölge ağzına yönelik derleme ve derlenen malzemelere dayalı inceleme*" dönemleri şeklinde tasnif etmektedir. (Demir, 1997: 78)

Ağızlar alanında yapılmış olan araştırma, inceleme, tez, tebliğ ve makalelerin sayısal çokluğuna rağmen, henüz akademik seviyede incelenmemiş pek çok ağız bulunmaktadır. Ağız araştırmacıları, çalışmalarda kullandıkları teknik ve metotlar bakımından, şimdiye kadarki ağız çalışmaları birikiminde önemli payı olan fakat, zenginleştirilmesi ve güncellenmesi gereken klasik yöntemlerden

sıyrılamamış, günümüzün araştırma teknik ve yöntemlerini çalışmalarına dahil edememişlerdir. Kısmen, içine kapalı bir gelişme süreci izleyen Türk diyalektolojisi, dilbilimdeki gelişmelerden yeteri kadar etkilenmemiştir. Aynı şekilde ağız araştırmalarının ihmal edilmiş teorik ve metodik sorunları da vardır. (Demir, 1997; 79) *Araştırma konularının seçilmesi, çalışılmamış yörelerle ilgili araştırma ve inceleme plan ve programlarından yoksunluk, araştırmalarda yol ve işaret birliğinden uzak oluş, eşgüdüm ve iletişimsizlik*…gibi sıralanabilecek sorunlar, derlemenin nasıl yapılacağından, derlemelerin dilbilimi açısından değerlendirilişine kadar pek çok hususun konu edilebileceği geniş bir boyut oluşturmaktadır.

Bu tebliğde, **"Sakarya İli Ağızları"** adıyla yapılan doktora tezi vesilesiyle bu sorunlardan tespit edilebilenler, ağız araştırmasındaki aşamalara göre sıralanacak ve çözüm önerileri sunulacaktır.

1. Ağız araştırmalarının amacı ve çalışmaların bugünkü durumu: Bir dil bilimi terimi olarak ağız: (Fr./*parler,* Alm./ *Mundart*, İng./ *Language*, İta./ *Parlata*) Bir dilin veya bir dile ait lehçenin (dialecte) sınırları içinde belli bölgede belli topluluklara özgü sözlü anlatım yollarının bütünü diye tanımlanabilir. (Gemalmaz, 1997). Ölçünlü (Standart) olarak kabul edilen ve ortak konuşma ve yazı diline esas teşkil eden bir ağzın dışında varlığını devam ettiren ağızlar, hem şive hem de şivenin üst kümesi olan lehçe ve dilin önemli bir alanını oluşturur. Bu alanda, ortak ağızda tespit edilememiş sesler, kelimeler, ekler ve anlamlar bulunabilir. Ağız araştırmalarının amaçlarından biri, bu zenginliği ortaya çıkarmak ve dile kazandırmaktır. Bu kazanımlarla ortak ağzın özellikleri birleşince, dilin ses, söz ve anlam zenginliği artacak, bunlara bağlı olarak da dilin temel kuralları daha sağlıklı tespit edilebilecektir.

Bu çalışmaların amaçlarından biri de, dilin gelişim ve değişim seyrinin gözlemlenmesine yarayan tespitler yapabilmektir. Aynı dili konuşan bir milletin farklı coğrafyalara yerleşmiş farklı boyları, eskiden kalma söyleyiş şekillerini de beraberlerinde getirirler. Ağızlar üzerindeki çalışmalar, hem bu ses, şekil ve anlamların tespitinde hem de bunlardaki değişimlerin boylara göre seyrinin gözlemlenmesinde önem arz eder. Bu tespitlerin tarih, coğrafya, toplumbilim gibi diğer disiplinlerdeki bilgilerle birleştirilerek, teyit edilmiş bilgilere dönüşmesi ve toplumsal, kültürel değişmelerin izahında "dayanaklara sahip bilgi olarak" kayıt altına alınması sağlanabilmektedir.

1.1. Sorun tespiti: Bütün çalışmalarda en önemli husus, açık bir amacın belirlenmesidir. Ağız araştırmalarının hangi amaca yönelik olarak yapılacağı konusuna kesin bir belirginlik kazandırılamamıştır. Amaç; folklorik malzeme toplamak mıdır, söz varlığının tespiti midir, ses ve eklerin tarihî değişimine yönelik bir araştırma mıdır, belirlenen tek konunun derinliğine incelenmesi (monografi) midir? Yoksa, bu amaçların hepsini gerçekleştirmeye yönelik bir çalışma mı yapılacaktır? Yapılan çalışmalarda bu konularda bir belirsizlik vardır. Belki de bu belirsizlik, ya da daha doğru bir ifadeyle "netlik yokluğu", tespit edilmiş olan

amaçların da diğer disiplinlere gereği kadar izah edilememesine yol açmaktadır. Bunu önemli sayılması gereken bir sorun olarak düşünüyoruz. Çalışmamız esnasında felsefeci bir arkadaşımızın; *"Bu çalışmayı yapınca ne olacak? Yani ne olacak seslerin değişmesi"* gibi sorularını, kendi disiplinlerinin dışındaki çalışmaları küçümsemek veya önemsememek anlamında değilse, ağız araştırmalarının amacının belirginlik kazanmamış olmasına da disiplinler arası işbirliğinin zayıflığına da yormak mümkündür.

Araştırmamız esnasında hem disiplinler arası işbirliğinin yeteri kadar sağlanamadığına, hem de bu işbirliğinin sağlanması halinde getireceği faydalara tanık olduk. Özellikle sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar, birbirleriyle yakından alâkâlıdır. Zira, sosyal hadiselerin sebep-sonuç ilişkilerini tek etmen ve etkenle izah etmek mümkün değildir. Böyle olmasına rağmen dil, tarih, sosyoloji, psikoloji, coğrafya, felsefe gibi bilim disiplinleri arasında yeteri kadar bir işbirliğinin olduğunu söylemek güçtür. Pek çok araştırma yapılmakta ancak, bu araştırmaların içerdiği bilgiler ve araştırmalardan elde edilen çıkarımlar, diğer disiplinlerdeki birikimlerle eşgüdümlü değerlendirmelerde ne yazık ki ele alınamamaktadır. Sadece sosyal bilimler arasında değil, ilgili teknik disiplinlerle de ortak projelerin yapılmaması ya da yapılamaması, çok daha muhtevalı çalışmaların ortaya çıkarılamayışının sebeplerinden biri olarak sayılmalıdır.

Günümüzde bilgi üretimi de kolaylaşmıştır, üretilen bilgilerin pekçoğuna ulaşabilmek de. Gelişen bilişim ve iletişim teknolojisi imkânları yardımıyla 2.5 milyar sayfalık bilgi dağarcığı, genel ağda insanlığın ortak kullanımına açılmış vaziyettedir. Günden güne bu sayı katlanarak artmaktadır. Durum böyle olmasına rağmen, farklı alanlarda üretilen bilgilerin çoğu hâlâ kendi disiplinleri arasında hapis konumundadır. Bir çalışmada yararlanılması gereken bilgilerden yayımlanma şansını elde etmiş olanlarına ya çok pahalı ulaşılabilmektedir ya da bu bilgiler *"ilim ahlâkımızın yeteri kadar gelişememesi"* sebebiyle kıskanılan bilgiler konumunda kalmaktadır. (İntihaller, başkalarının çalışmalarını kaynak göstermeden kullanma… vb)

1.2. Öneriler: Dil Akademisi fikrinin daha önce önerilmiş olmasına rağmen hayat bulamaması sebebiyle, Türk Dil Kurumu çerçevesinde (*Gemalmaz'ın dediği gibi üniversiteler arası bir merkez de olabilir.* Bkz. Gemalmaz, 1997; 7) bir merkez oluşturularak, öncelikle neyimiz var, neyimiz yok bunun bir dökümü yapılıp, ağız bölgesi olarak çalışılmayan yörelerin tespit edilmesi ilk ve öncelikli önerimiz olacaktır.

Bu konuda yapılan Ağız Araştırmaları Bibliyografyaları, [Erimer'in *"Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi"* (Erimer, 1970), Caferoğlu'nun *"Anadolu ve Rumeli Ağızları"* (Caferoğlu, 1957)...gibi.] çok önemli çalışmalar olmakla birlikte, tam ve yeterli değildirler. Başta hocam Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un 1. Baskısı 1981 yılında yapılan *"Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası"* ve 2000 yılında Dr. Ercan Alkaya ile genişletilmiş ve güncellenmiş 2. baskısını yayımladıkları *"Türkiye Türkçesi Ağızları"* eserleri

olmak üzere, ağız araştırmaları alanında yapılan çalışmaların tam bir dizini çıkarılmalıdır. Bu dizin, üniversitelerimizin tamamında yapılmış değişik kademelerdeki ağız çalışmalarını da içermelidir.

Lisans tezleri, akademik anlamda değerlendirilebilecek düzeye getirilmeli; bu seviyenin yakalanması mümkün olmuyorsa, en azından kurulacak danışma ve seçme kurulları vasıtasıyla kayda değer Lisans tezleri, kurulması önerilen merkeze elektronik ortamda gönderilebilmelidir. Üniversitelerimizde yapılan tezler ve yayınlarla ilgili bibliyografya çalışmaları konusunda Boğaziçi Üniversitesi'nin ve Çukurova Üniversitesi'nin çalışmaları örnek teşkil etmeli (Demircioğlu ve diğ., 2003); ancak böylesi bir çalışma, üniversitelerimizin bölümlerine ait olmaktan çıkarılarak TDK veya YÖK bünyesinde güncellenmeye açık, ulaşılabilir disipliner bilgiler haline getirilmelidir. (B. Ü; bu çalışmaları www.turkishliterature. boun. edu.tr adresinde, Çukurova Üniversitesi de http://turkoloji.cu.edu.tr/ adresinde hizmete sunarak, haber akışının hızlanmasına katkı sağlamışlardır.) Bu sonuç çalışması da Boğaziçi Üniversitesi'nin yaptığından daha da gelişmiş bir biçimde genel ağ (internet) ortamında, kaynak göstermek suretiyle, ayrıntılı olarak kullanıma açık olabilmelidir.

Çalışmaların genel ağ (internet) ortamına taşınması konusundaki TDK'nın son zamanlarda başlattığı çalışmalar, ümit vericidir. Özellikle 14 Mayıs 2005'te yapılan *"Bilgisayar Destekli Dilbilim Çalıştayı"*, (http://www.dtm.gov.tr) geleceğe yönelik olumlu adımların atıldığının göstergesi olarak kabul edilmelidir.

Disiplinler arasındaki iş birliği ve eşgüdüm için önerimiz ise; bu konularda *ortak lisans üstü tezlerinin verilmesi* yolundadır. Sosyal bilimler ve fen bilimleri enstitüleri yönetmeliklerinde yapılacak küçük değişikliklerle, disiplinler arası ortak tezlerin hazırlanabilmesine imkan sağlayacak düzenlemeler yapılabilmelidir. Teknolojinin, bütün alanlarda, son hızla kullanıldığı bir çağda, bu tür bir esnekliğin olması kaçınılmaz görünmektedir. Sosyal bilimler alanındaki bir bilim adamı veya bilim adamı adayının teknik bilimler ve teknoloji alanlarında; fen bilimleri alanındakilerin de sosyal bilimler alanında bilgi sahibi olması ideal olanıdır. Ancak, bunun ne kadar mümkün olabileceği, gerekip gerekmediği veya ne kadar gerektiği tartışılabilir. Bu tartışmalarla vakit kaybetmektense, disiplinler arası ortak çalışmalara yönelmek ve herkesin bilgi ve beceri olarak en iyi yönünü ortaklıklarla harekete geçirmek, daha mantıklı görünmektedir. Örneğin; Z. Korkmaz hocamızın *"Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması"*; L. Karahan hocamızın *"Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması"* adlı kapsamlı çalışmaları tarih, coğrafya, sosyoloji, gibi sosyal bilimleri de bilgisayar programlama, çizim ve çizimleri bilgisayara aktarma gibi teknik bilgileri de yakından ilgilendiren çalışmalardır. Benzer çalışmalar, ilgili disiplinlerle ortak araştırma projelerine ve tezlere dönüştürülebilmelidir. Hatta bu alana bilişim ve iletişimcilerin de katılması, onca emek verilerek ortaya çıkarılan çalışmanın daha kapsamlı, daha faydalanılabilir ve gelecek teknolojilere daha kolay uyarlanabilir olmasını sağlamanın yanında, çalışmaların süresinin kısaltılması ve çalışmaların kolaylaşması gibi faydaları da sağlayabilir.

Böyle bir gelenek olsaydı, biz "Sakarya İli Ağızları" adlı çalışmamızı yaparken "Tarih" disiplinindeki bir akademisyen kadar yörenin tarihi ile ilgili kaynakları taramak ve bilgi derleme çabasına girmek; teknik bilgiler ve bilgisayar teknolojisi konusunda oğlumuzdan yardım almak zorunda kalmayabilirdik. Ancak, bu çalışma bize, alanında bilgi, beceri ve birikim sahibi kişilerle iş bölümü halinde, umulandan güzel çalışmaların ortaya konulabileceğini gösterdi. Bu sebeple, *grup ve ekip tezlerinin yapılmasına öncelik verilmesini*, Karahan'ın dediği gibi, bu tezlerde görev alabilecek nitelikte uzmanlar yetiştirilmesini (Karahan, 1997; 24) ve Gülensoy'un dediği gibi, lisans ve lisans üstü düzeyinde gerekli derslerin konulmasını (Gülensoy, 1997) ve yetişen gençlerin bu tür uygulamalara özendirilmesini gerekli görüyoruz.

Sorunları biriken fakat, buna mukabil kaynakları ve malzemeleri zamanın hızıyla eşdeğer oranda azalan ağız araştırmalarının nitelik, nicelik, zaman ve emek sarfı, teknolojiye uygunluk ve teknik güncelleme gibi yönlerden Türklük bilimine daha faydalı hale getirilebileceğini düşünüyoruz. Önerdiğimiz disiplinler arası ortaklıkların yapılmasına yönelik düzenlemeler yapılabilirse, bütün disiplinlerde pek çok yönden daha kaliteli tezlerin ortaya çıkabileceğine inanıyoruz.

2. Derleme çalışmaları: Derleme çalışmaları, ağızlarla ilgili malzemelerin toplanmasında en önemli aşamalardan biridir. Derlemenin amaç ve yönteminin belirlenmesinden sonra derleme yapılacak yerin tespiti, derleme teknikleri ve iletişim bilgisi, kayıt cihazları hakkında teknik bilgi gibi altyapı donanımlarını gerektiren derleme çalışması, sıradan bir iş değildir. Günümüzdeki derleme çalışmalarında bilinen usûl; "*Bir kaset kayıt cihazı ile birlikte, özgün (otantik) özellikleri bozulmamış yörelere gidilerek, eğitim, seyahat…gibi nedenlerle yöreden ayrılmamış, konuşma özelliklerinden sıyrılmamış, mümkün olduğu kadar yaşlı insanları bulmak ve onları konuşturup ses kayıtlarını derlemek"* şeklindedir.

1950'li yıllara kadar, taş plakla yapılmış birkaç ses kaydının (Giese 1907; Banguoğlu, 1938) dışında, yapılan araştırmaların tamamına yakını "kaleme alma" yoluyla yapılmıştır. (Demir, 1997; 80) Ağız araştırmasında kullanılacak malzeme; doğrudan veya dolaylı gözlem, soruşturma, anket gibi değişik metotlarla elde edilebilir. Bu konuda, Gemalmaz'ın *Erzurum İli Ağızları* isimli muhtevalı araştırmasından başka değişik soruşturma tekniklerine yer verene rastlamadık (Bkz: Gemalmaz, 1995) Derlemede elde edilmek istenen sonuca göre araştırma yönteminin belirlenmesi esastır. (Demir, 1997; 78)

2.1. Sorun tespiti: Derleme yöntemleri, yeteri kadar zenginleştirilememiş ve çeşitlendirilememiştir. Eğitimin ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, köyden kente göçün hızlanması gibi sebeplerle otantik ağız özellikleri günden güne ölçünlü (standart) dile yaklaşmaktadır. Ortaklıkların çoğaltılması bakımından bu seyri doğru bulmamıza rağmen, bu esnada kaybolan terim, kavram ve kelimelerin önemli olduğunu düşünüyoruz. Türkiye Türkçesi için konuşma ve yazı diline esas kabul ettiğimiz İstanbul ağzı, ne yazık ki diğer ağızların bütün güzellik ve özelliklerini içermemektedir. Bu konuda Cumhuriyetin başlangıç yıllarında

başlatılan *halka doğru* hareketinin tamamlanabildiği kanaatinde değiliz. Önce, *Söz Derleme Dergisi* daha sonra da 12 Cilt halinde yayımlanan *Derleme Sözlüğü,* çok önemli bir çalışma olmasına ve zaman zaman katkılarla zenginleştirilmeye çalışılmasına rağmen hâlâ tüm ağızlarımızı kapsayacak nitelikte değildir. Daha kendilerine ulaşmadığımız halk, malzemesi derlenmemiş ağız mevcuttur. Derleme sözlüğümüzün de sözlük bilimi açısından eksiklikleri vardır.(Korkmaz, 2000) Burada tespit edilen kelime ve anlamların tam olarak söz varlığımıza aktarılabildiğini düşünmek de imkansızdır.

TDK Kütüphanesinde şimdiye kadar değerlendirilememiş 1000 kadar derleme kasetinin varlığından söz edilmektedir. (Gülensoy 1997; 17) Ağız araştırmaları ile ilgili çalışmaların metinlerine ait ses kayıtları, belli bir merkezde toplanamamıştır. YÖK'te ve Millî Kütüphanedeki kayıtların da elektronik ortama aktarılması gerçekleşmemiştir. Bu bantların çoğu, günümüzün teknolojik araçları ile de uyumlu değildir.

2.2. Öneriler: Derleme teknikleri konusunda Demir'in, aynı makalesinde söz ettiği Amerikalı dilbilimci W.Labov'un, Milroy'un, Schoblobinski'nin, Besch ve diğerlerinin (Demir, 1997/ 78-79) makalelerindeki *"hızlı ve anonim gözlem"*, *"ince planlamalı yöntem"*, *"kent ağızlarının araştırılması"* gibi konu çeşitlerinden ve gözlem yöntemlerinden de yararlanılmalıdır. Özellikle monografik dilbilimi çalışmalarının verilerini derlemek maksadıyla sorgulama yöntemleri daha da geliştirilmeli, kısa ve doğal konuşmaların kayıt altına alınmasını gerçekleştirebilecek yöntemlere, sadece aranan özellikleri ortaya çıkarmaya yönelik soru- cevap yöntemlerine de yer verilebilmelidir.

Derlemelerin kayıtları yapılırken mümkün olabilen en iyi ses kayıt cihazları kullanılmaya çalışılmalıdır. Günümüzde toplu konuşmaların ayrı kanallarda kayıtlarını yapabilen ve parazit seslerin, istenmeyen konuşmaların ayıklanmasını sağlayabilen cihazlar ve programlar geliştirilmiştir. Ancak bu cihazlar, bir araştırmacının alım gücünü aşan değerdedir. Bu aletlerin ve programların kullanılması da belli bir teknik bilgi birikimini gerektirmektedir. Bu sebeple bir ağız çalışması, mümkün mertebe, ekip çalışmaları haline getirilerek mali destekli projeler halinde yürütülmelidir. Televizyonlarda çalışma yöreleri ile ilgili hazırlanmış belgesellerden, radyo programlarından da yararlanılmalı, bunlardan ağız malzemesi olarak değerlendirilebilecek olanlar ele alınmalı ve kaynak olarak kullanılabilmelidir.

Bu ses kayıtları ve eldeki değerlendirilmemiş eski derleme kayıtları, bir an önce *"Ağız Araştırmaları Bilim ve İnceleme Kolu"* bünyesinde oluşturulacak bilgisayar teknolojisinin yeniliklerinden haberdar olan, bu konuda beceri sahibi teknik uzmanlar grubunca günümüzün ve geleceğin teknolojisine uyarlanabilir, faydalanılabilir kaynaklar hâline getirilmelidir. Her bir çalışmanın bir emek ürünü olduğu gözden ırak tutulmayarak hiç bir emeğin ziyan olmamasına özen göstermeli, bu özenin getireceği kazanımları da unutmamalıdır. Şimdiye kadar disketler halinde değişik birimlerde bulunan derleme metinleri de ihmal

edilmemeli, alanda çalışanlar, bu sahada yapılmış olan bütün çalışmalara elektronik ortamda ulaşabilmelidir.

3. Ses kayıtlarının çözümü ve çeviri yazılı (trankripsiyonlu) metinlerin oluşturulması: Ağız araştırmalarının en zor ve yorucu aşaması, bant kayıtlarının çözümü ve çeviri yazılı metinlerin oluşturulması aşamasıdır. Bu aşamada en doğru ses çözümlemesinin fonetik laboratuvarında yapılan çözümleme olduğunda şüphe yoktur. Duyuma dayalı çözümlemelerde, çözümleyicinin kulağı ne kadar hassas olursa olsun, yanılma payı yüksektir. Çözümleyici, yöre dışından ise ve yöre konuşmalarına tamamen yabancı ise daha fazla yanlış yapabilir. Bu yüzden ses kayıtlarının çok net yapılmış olmasının yanında çözümlenirken de çok dikkatli dinlenmesi gerekmektedir. Doğru çözümlenerek oluştulmuş bir metinden elde edilecek sonuçlar da sağlıklı olacaktır.

3.1. Sorun tespiti: "Kaleme alma" metoduyla tespit edilmiş derlemeler, önemli olmasına rağmen, ses kayıtları bulunan derlemelere göre daha farklı bir sınıfta değerlendirilmelidir. İlk dönemlerdeki ses kaydına dayalı derlemelerin zamanın teknik imkanlarına uygun fakat şimdi çok eskimiş kayıtlar olduğu, bu kayıtların çözümlemelerinde kullanılan çeviri yazı işaretlerinin basımevlerinin imkânlarıyla sınırlı olması yüzünden ağızlarda bulunan seslerin fonetik tespitlerindeki eksikliklerin varlığı, çeviri yazıda istenen birliğin otorite belirsizliği sebebiyle sağlanamamış olması gibi sorunlar, bu alanda çalışanların kabul ettikleri durumlardır. (Ercilasun, 1997; Gülensoy, 1979; Sağır 1997)

Arşivlerimizdeki derleme kayıtları hakkında daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz güncellemenin yapılamamış olması önemli bir kayıptır. Seslerin tespitleri konusundaki teknik ve yöntem farklılıkları konusunda bir standardın yakalanamamış olması da önemli sorunlardan biridir. Üzerinde bu kadar çalışma olmasına rağmen Anadolu ağızlarının ünlü ve ünsüz varlığı tespit edilememiş olması(Sağır, 1997); çalışmalarda aynı seslerin farklı harf ve işaretlerle gösterilmesi, aynı harf ve işaretlerin farklı sesleri göstermesi gibi sorunlar, bu aşamada önemli saydığımız , hocalarımız gibi, öncelikle çözülmesini arzuladığımız sorunlardır. (Ercilasun, 1997; 43, Gülensoy, 1979, Delice, 1995) Aynı yörelerde daha sonra yapılan derlemelerle öncekilerin karşılaştırılmaları, aralarındaki değişimlerin gözlenebilmesi bu sorunlar sebebiyle imkânsız hâle gelmektedir.

Günümüzde bilgisayar programlarının oldukça önemli gelişme gösterdiği göz önüne alınırsa, çeviri yazıda işaret yoksunluğu gibi bir mazeretin geçerliliği yoktur. Ancak, hâlâ bütün işaretleri bir yazı çeşidinde bulmak mümkün olamamaktadır. Biz, Sakarya İli Ağızları adlı doktora çalışmasını yaparken en fazla çeviri yazı işaretini bir arada bulabildiğimiz *TL Times New V 100* yazı çeşidinin yanında *Times Efras, Trans (TDK), Times Nev Roman Türk* gibi değişik yazı çeşitlerini de kullanmak zorunda kaldık. Bu yazı çeşitlerinin herbirinden aldığımız değişik işaretler, algılanma ve düzen sorunları çıkarmaktadır. Çeviri yazıda kullanılan işaretlerde de, tüm çabalara rağmen, hâlâ bir birlik sağlanabilmiş değildir. (Ör.; Bazı ağız araştırmalarında kullanılmış olan *aşırı patlayıcılık*

işaretleri, pek çok araştırmada kullanılmamaktadır. ñ / ŋ tercihi, tam belirginleşmemiş ve yaygınlaşmamıştır…)

Ağız çalışmalarına ait metinlerin ses kayıtları ile birlikte sunulmaması sebebiyle, bazen aynı yöreye ait iki çalışmada farklı çözümlemelere rastlanabilmektedir. Bu durumun, çözümleyicinin işitme algısına bağlı olarak değişmesi, ses çözümlemesinin laboratuvara dayalı olmaması gibi nedenlere bağlanarak izah edilmeye çalışılması kısmî bir haklılık payı taşımakla birlikte; bu farklılıkların aynı kelimelere, aynı köye hatta bazen aynı kişiden derlenen metne tesadüfü, her türlü gerekçeli izahtan uzaktır.

3.2. Öneriler: TDK Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu'nun önderliğinde ve önerileri doğrultusunda çözümlemelerde kullanılacak çeviri yazı işaretlerinin tamamını kapsayan, mümkün olduğu kadar sade, uluslar arası dilbiliminde kullanılan işaretleri de gözden ırak tutmayan, ortak bir çeviri yazı çeşidi oluşturularak, aynı diğer yazı çeşitleri gibi, genel ağda paylaşıma açılmalıdır.

Çeviri yazı işaretlerindeki aynı sesi ifade eden farklı işaret kullanımları ortadan kaldırılarak birlik sağlanmalıdır. Türkiye Türkçesinin ünlü ve ünsüz varlığı tespit edilerek, bunların açıklıkları ses bilim (fonetik) laboratuvarında tespit edilmelidir. Bir fonetik laboratuvarını daha uzun yıllar beklemektense ses frekanslarını hassas olarak gösteren müzik programlarını ağız çalışmalarına uygulayabilecek bir analiz programı geliştirilmelidir. Bu konuda TDK ve Türkiye Bilişim Derneği ile Koç Üniversitesi'nin başlattığı *ses tanımlama programı*nın dilbilimi ve ağız araştırmalarında kullanılacak düzeye getirilmesi çalışmalarına hız verilmelidir. Volkan Coşkun'un Almanya'da yaptığı çalışma (Coşkun, 1999) zenginleştirilmeli ve tüm ünlü- ünsüz varlığımızı kapsayan bir boyuta ulaştırılmalıdır. Israrla vurguladığımız disiplinler arası ortaklıkların kurulması bu konularda ilerlememizi mümkün kılacaktır.

Gelişen teknoloji sayesinde bilgisayarlar oldukça maharetli elektronik aygıtlar hâline dönüşmüştür. Yüzlerce ses bandının kaydı, kaliteli ses kayıtları hâlinde OGG, WMA, MP3, MPC formatlarında bilgisayarlara aktarılabilmekte, özellikle son geliştirilen müzik programlarıyla yapılan aktarmalar esnasında istenmeyen ses ve bölümlerin ayıklanması mümkün olabildiği gibi, sonucunda da bantların dinlenmesi (ileri alma- geriye sarma) ve yedeklenmesi kolaylaşmakta, bantların yıpranması, kayıtların kaybolması da ortadan kaldırılmaktadır.

Çözümleme metinlerini yazdığımız Word programı ile ses kayıtlarını eş zamanlı olarak kullanabilme imkanını da bulduğumuz böyle bir uygulama, eski çalışmalara nispetle işimizi oldukça kolaylaştırmaktadır. *(Örnek ve teknik izah için bkz: Bu makalenin 8. madde başlığı ve "Sakarya İli Ağızları" adlı doktora tezinde yapılan yenilik örnekleri, Öçalan, 2004)* Yayımlanan ağız çalışmaları içine ses kayıtlarını da içeren yoğun disk (YD = CD)lerin, yasal koruma altına alınarak, konulmasında fayda vardır. Artan kitap fiyatları içerisinde 1YTL gibi bir ücrete tekabül edecek bu zahmet, bilimsel çalışmalardan esirgenmemelidir.

4. Metinler ve içerikleri: İster yazılı tespit halinde isterse ses kaydının çözümlenmesi sonucunda oluşmuş olsun metinler, yapılacak incelemelere esas teşkil edeceği için, son derece önemlidir. Derlemeyi yapanın yaptığı çalışmanın amacını iyi izah etmiş olması, kaynak kişi/ler/de oluşması muhtemel tereddütleri ortadan kaldırmak açısından gereklidir. Derlemecinin veya derlemeye yardımcı kişinin yöreden olması, kaynak kişileri rahatlatıcı bir unsurdur. Özellikle yöresel özelliklerin özgün örneklerini, kadın kaynak kişilerde daha fazla miktarda bulmak mümkündür. Bu yüzden derlemecinin veya yardımcı derlemecinin bayan olmasında fayda vardır. Metinlerin oluşturulmasında derlemecinin konuşmalara fazla müdahil olmaması istenmektedir (Demir, 1997; 81). Zira, metinleri çözümleme esnasında derlemecinin müdaheleleri sorunlar çıkarmaktadır. *(Bu tespit, doğru olmasına rağmen, bazen kaynak kişiyi konuşturmak için başvurulması zorunlu bir hâl olmaktadır. Ancak, her halde derlemecinin mümkün olduğu kadar az konuşmaya özen göstermesi gerekir.)* Bazen, derlemeci de ağız özelliklerini içeren bir konuşma tarzını tercih etmekte ve kaynak kişinin konuşmaları, derlemecininkilerle karışabilmektedir. Bu durumda oluşan tereddüdü ortadan kaldırmak üzere bazı çalışmalarda derlemecinin konuşmalarına hiç yer verilmemektedir (Bkz.: Caferoğlu, 1941/ 1994, Korkmaz, 1977...) Metin başlıklarında, metinlerin derlendiği yöre ve kaynak kişiler hakkındaki kısa bilgiler verilmektedir. (Kaynak kişinin yaşı, sesleri çıkarmada farklılıklar, varsa diş yapısı özellikleri …gibi)

4.1. Sorun tespiti: Bizce, en aciliyet kesbeden husus; ağız özelliklerini belirleyecek kayıtlara ve metinlere sahip olamadığımız yörelerden bir an önce metinlerin derlenmesidir. Metinler, iyi ön hazırlıklarla oluşturulmamaktadır. *(Bu konuda tezi veren arkadaşlarımızda da hatalar vardır. Öğrenci, rastgele 25-30 köy dolaşıp yüzlerce kayıt yaptıktan sonra, onları ayıklamaya çalışmak veya 'bunlar olmaz!' demek doğru değildir. Öğrenciye, çalışmaya başlamadan önce, derlem yapılırken nelere dikkat edileceği, ön hazırlığın ne olduğu, derlemin ne kadar süreyi alacağı izah edilmelidir.)*

Metinlerde metinbilimsel bir biçim birliği de yoktur. Kaynak kişiler hakkındaki bilgiler, bazı çalışmalarda kaynak kişinin adı, soyadı, yaşı ve varsa çene- diş yapısı hakkında bilgiler bulunmakla birlikte, yeterli değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, özellikle ilk zamanlardaki derlemelerden oluşturulan metinlerin ses kayıtları bulunamamakta veya bilinememektedir.

4.2. Öneriler: Tespitte ifade ettiğimiz "üzerinde çalışılmamış ağız bölgelerinden metin derleme" işi, çalışmaların çok acil olarak güncel dökümünün yapılmasından sonra, ilk yapılacak işlerden birisidir. Çok kısa bir zaman sonra derleme yapacak kaynak kişi bulmakta zorlanabileceğimiz ihtimali, derleme işine öncelik vermemiz gerektiğine işaret etmektedir.

Derleme metinleri, iyi bir ön hazırlıktan sonra yapılmış derlemelere dayalı olarak oluşturulmalıdır. Ön soruşturma, soruşturma sorularına örnek olmak üzere Gemalmaz hocamızın sorularından yararlanılabilir. (Bkz: Gemalmaz, 1995; 385-

391) Örneğin: *"Sizin gençliğinizde düğünler nasıl olurdu?"* sorusu, geniş zamanın hikâyesinin kullanımını; *"Sizin düğününüz nasıl oldu?"* sorusu, görülen geçmişin kullanımını; *"Babanızın düğünü nasıl olmuş?*, *"Buraya kimler en önce yerleşmişler?"* soruları, duyulan geçmişin kullanımını; *"Şimdi düğün âdetleriniz nasıldır? Nasıl kız istersiniz…"* gibi sorular, geniş zamanın kullanımını; *"Gelecek sene tarlalara neler ekeceksiniz?"* sorusu gelecek zamanın kullanımını ortaya çıkarmaya yardımcı olabilecek sorulardır. (Sorular farklılaştırılıp, değiştirilebilir.)

Metin başlarında, kaynak kişiler hakkındaki bilgiler biraz daha ayrıntılı hâle getirilmelidir *(Babaları, dedeleri hakkında, hangi sülaleden olduğu, nereden geldikleri...vb).* Metinler, mümkün olduğunca kaynak kişinin rahatladığı ve doğal konuşma seyrine girdiği konuşma bölümlerinden seçilerek kurulmalıdır.

Çalışmayı yapan araştırmacıya güven esastır, ancak; bazen aynı yörelere ait değişik zamanlarda derlenmiş metinlerdeki farklılıkları karşılaştırmak ya da karşılaştırmalı çalışmalar yapmak (Karahan, 1997; 26), tereddüt hasıl olan söyleyişleri kontrol etmek gibi farklı çalışma ihtiyaçlarına cevap vermek üzere ses kayıtlarının da mutlaka TDK arşivinde bulunması gerekir. Hatta bu ses kayıtlarının da, konferansların ses ve görüntü kayıtlarında olduğu gibi, ilgililerin istifadesine sunulur olmasında fayda vardır. *(TDK'nın katılma fırsatı bulamadığımız konferanslarını elektronik ortamda sunması, takdir edilir bir hizmettir.)*

5. İnceleme Bölümü: Bazı ağız araştırmalarında, sadece geniş bir ses bilgisi bölümü (Caferoğlu, 1994; Ercilasun,1983), bazılarında ses bilgisi ile kelime bilgisi, bazı çalışmalarda ise cümle bilgisini ve anlam bilgisini de kapsayan geniş inceleme bölümleri mevcuttur.

İnceleme bölümü, bilindiği gibi yapılan çalışmanın bilimsel çıkarımlarının yer aldığı kısımdır. Bu sebeple, bir anlamda tezin harman ve hasat yeridir. Bu bölümde, derlemelere dayalı, yöreye özgü dilbilimsel özelliklerin örneklerle tespiti önemlidir. Örnekler, yörede sıkça rastlanan özelliklerde çok sayıda; daha az rastlanılan özelliklerde ise özelliğin görünme sıklığına uygun oranda gösterilmiş olmalıdır. Bu bölümde tespit edilen özelliklerin görüldüğü diğer ağız bölgeleri, kaynak ve örneklerle gösterilmek suretiyle, kıyaslamaya ve özelliklerin coğrafî ve etnik dağılımı hakkında fikir edinmeye imkân sağlanmış olmalıdır.

5.1. Sorun tespiti: Bir ağız araştırmasının inceleme bölümü hangi sınıra kadar genişletilmelidir, bu konuda bir belirginlik yoktur. Kullanılan çeviri yazı işaretlerinde olduğu gibi inceleme bölümlerinde de bir standart oluşamamıştır. Vurgu konusu, ses bilgisi bölümü ile kelime ve cümle bilgisi bölümleri arasında gezmektedir. Ağız araştırmaları tezlerinde inceleme bölümlerinin ses bilgisinden anlam bilgisine kadar geniş tutulması, işin içine sözlük- harita- dizin (indeks) de girince, çalışmaya ansiklopedik bir hüviyet kazandırmaktadır. Sosyal bilimler alanında en kabarık tezler; Türk Dili ve Edebiyatı ile Tarih ana bilim dallarındaki tezlerdir. Çalışmanın sayfa adedi bakımından fazlalaşması, sürenin uzamasına, çalışmanın yoruculaşmasına ve dizgi, basım- yayın, maliyet sorunlarına da sebep olmaktadır.

5.2. Öneriler: Ağız araştırmalarında inceleme bölümünün çerçevesi çizilmeli, bir ağız araştırmasından elde edilecek sonuçlara göre inceleme bölümlerinin hazırlanması sağlanmalıdır. Çalışmanın hacminin daraltılması, kolaylaştırılması, süresinin kısaltılması, dizgi, baskı, yayın sorunlarının azaltılması bakımlarından inceleme bölümleri, gerekirse ses- şekil- anlam bilgisi yönlerinden sınırlandırılmak suretiyle grup tezlerine dönüştürülebilmelidir. Özellikle lisans ve yüksek lisans düzeyindeki tezlerde ağırlıklı olmak üzere grup tezlerine yönelinmesinin, mütekamil bir çalışmayı kısa zamanda, güncellenmiş teknolojilere uygun ve kullanışlı olabilecek şekilde ortaya koymak bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz.

6. Sözlük ve dizin: Sözlük, ağız çalışmasının yapıldığı yöredeki söz varlığını tespit etmek bakımından önemlidir. Dizin bölümü ise, sözcüklerin kullanıldığı yerlerin kısa yoldan ve kolayca bulunması bakımından önem arz etmektedir. Dizin kısmının da sözcük dizininden başka ekler dizini, kullanım sıklığı dizini, ters dizin…gibi çeşitleri mevcuttur.

6.1. Sorun tespiti: Ağız çalışmalarının sözlük kısımlarında, standart Türkçe'de ve yörelerin hemen hemen tamamında bilinen ve kullanılan sözcüklerin bulunması gereksizdir. Metinlerde geçen her sözcüğe sözlükte yer verilmesi, tezi gereksiz yere şişirmektedir. Kimi çalışmalarda metinlerde geçen tüm sözcükler sözlüğe alınmakta ve tez, argo tabirle, şişirilmekte, bazı tezlerde ise yöreye özgü sözcükler seçilerek bir sözlük oluşturulmaktadır. Bu sözcüklerin, sözlüğe yerleştirilmelerinde de farklılıklar vardır. Kimi sözlüklerde sözcükler, türleri, geçtikleri yerler, kaynakları ile birlikte belirtilerek örnekli bir biçimde sunulurken, kimi sözlüklerde sadece sözcük ve anlamı verilmektedir.

Sözlüklerde sözcüklerin transkripsiyonlu olarak verilmesi gerekmektedir. Ancak, transkripsiyonlu sözcüklerin *html* formatında tanınma sorunları aşılamadığı için, kişisel sayfalarda yayımlanması veya elektronik ortamda paylaşıma açık hale getirilmesi esnasında farklı simgeler şeklinde görünmektedir. (Bkz. http://www.tdk.gov.tr/TDKSOZLUK/SOZBUL)

Dizin kısmı, Ceval Kaya'nın hazırladığı *Cibakaya* adlı dizin programı ve *Concordans* programlarıyla oldukça kolaylaşmış olmasına rağmen, tamamen sorunsuz hâle getirilememiştir. *(Ör.; Transkripsiyonlu dizin; metnin işaretten arındırılması, sonra tekrar işaretlenmesi gibi iki iş halinde yapılabilmektedir.)*

Münevver Tekcan'ın hazırladığı yeni bir dizin programından haberimiz var. Ancak işleyişi ve işlevselliği konusunda deneme yapmadığımız için kesin bir kanaat belirtemeyeceğimiz bu çalışmayı da önemli bir hizmet olarak zikretmeliyiz. (Bkz.: http://www.munevvertekcan.net/)

6.2. Öneriler: Sözlük kısmı yöreye özgü farklı sözcüklerden oluşturulmalıdır. Tez hazırlayıcı, sözlüğüne alacağı sözcükleri sözlüklerden kontrol ederek, tamamen farklı olan sözcükler öncelikli olmak üzere, anlam ve söyleyiş

farklılığına sahip olanları kaynaklarıyla belirleyip sözlüğe almalı ve sözlüğü de *e-Türkçe* uygulamalarında kullanılabilecek şekilde hazırlamalıdır. Sözcüklerin türleri mutlaka yazılmalı, metinlerdeki kullanım örnekleriyle veya geçtiği yerlere atıflarla verilmelidir.

Dizin için, çeviri yazılı metinlerin tanınabileceği, dizgi sorunlarının aşılabildiği bir program, uzman arkadaşlarımızca geliştirilmeli; bu program, gerekirse bilgisayar firmalarının program yazılım gruplarıyla anlaşmak suretiyle paket programlar hâlinde yaygınlaştırılmalıdır.

7. Harita ve haritalama, sınıflandırma ve ağız atlası hazırlama: Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rusça, Hintçe gibi dillerin dil atlasları vardır. (Kayra, 1991) Tatar ve Azerbaycan Türkçelerinin kapsamlı ağız atlasları da yıllar önce (1958) yapılmıştır. (Karahan, 1997; 27) Türkiye Türkçesinin ve Türkçenin ise tam bir ağız atlası ne yazık ki yoktur. Pirî Reis'in Dünya Haritası, bilimdeki zamana göre ileriliğimizin nişanesi olarak nasıl övünç kaynağımız ise; aynı şekilde her gün karşı karşıya bırakıldığı saldırılarla yurtsuz bırakılma planlarının hedefindeki Türkçenin de, bu çabalara inat, diller arasında konuşulan alan bakımından kapladığı büyük yayılma coğrafyası, atlaslara kazınarak tarihe bırakılmalıdır. Sovyet Türkolojisinde farklılaştırma ve farklılığı kalıcılaştırma politikalarının bir basamağı olması için başlatılan atlas hazırlama işi, Azerbaycan ve Tatar Türkçesinin şive atlaslarının hazırlanmasına vesile olmuştur. Kendisi de bir Azerî aydını olan ve Sovyet zulmünden Türkiye'ye iltica eden A. Caferoğlu, Anadolu ağız araştırmalarına açtığı çığırın yanında bu konu üzerinde de durmuştur. (Bkz.: Caferoğlu, 1957) Caferoğlu gibi öncülerin ışığında, ağız araştırmalarında genel olarak derleme yapılan yerleri gösteren haritalar bulundurulur. Eğer ağız atlası yapmak düşüncesi varsa, o zaman belirlenen özelliklere göre hazırlanan haritaların işlenmesi gerekmektedir. Sınıflandırılmış ve işlenmiş harita örneği, Leyla Karahan'ın *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı çalışmasının dışındaki çalışmalarda yoktur. (Bkz.: Karahan, 1996; 205 vd.) Disipliner ölçüdeki sınıflandırma çalışmaları ise, oldukça yenidir, denilebilir.

Türk yazarlardan ilk kısmî sınıflandırma denemesi Kaşgârlı Mahmut'un divanında vardır. Ancak, bu tasnif denemesi yazımızda ele alacağımız sınıflandırma çalışmalarından apayrı bir mahiyet taşımaktadır. Türklük biliminin henüz bilimsel bir disiplin haline gelmediği bir dönemde yapılan bu tasnifin ayrı bir önemi vardır.

Ağız araştırmaları içinde de sayılan fakat, daha çok halk bilimi malzemeleri ağırlıklı olan ilk çalışmalar üzerinde yeteri kadar dil bilimi çalışması yapılamadı. Anadolu ağızlarının tasnifi konusundaki ilk deneme çalışması Macar halk bilimcisi İ. Kúnoş'a aittir. (1896) Kúnoş'un *"Kisazsiai Török Dialektusairal"* adlı eserinde yer alan sınıflandırması hiçbir ilmî temele dayanmayan muhayyel bir sınıflandırmadır.(Karahan, 1996; X) G. Hazai'nin "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tasnifi Üstüne" adlı 1971 tarihli Baku'de yayımlanmış makalesine ulaşamadığımız için hakkında hüküm yürütemeyeceğiz fakat, üzerinde bugün dahi çalışılmamış pek çok yörenin bulunması yüzünden bu

çalışmanın da tam bir sınıflandırmayı ifade edebileceğini düşünmek mümkün değildir.

Anadolu ağızları üzerine yaptığı çalışmalarla bu disiplinde haklı ve kalıcı bir yer kazanan Ahmet Caferoğlu, 1946 yılında yazdığı bir makalede kendisinin derlediği ağız malzemelerine dayanarak Anadolu ağızlarını dokuz grupta değerlendirmiştir. (Caferoğlu, 1946)

Haritalama konusunda ayrıntılı sayılabilecek çalışmalardan birisi de E. Gemalmaz'ın *Erzurum İli Ağızları* adlı çalışmasıdır. Bütün çalışmaların hûlasası sayılabilecek en yakın tarihli çalışma, Karahan'a aittir. (Bkz. Karahan, 1996)

7.1. Sorun tespiti: Ağız araştırması yapılmamış yörelerimizin bulunması, önemli bir eksikliktir. Üzerinde çalışılmamış yörelerden biri olarak görünen Sakarya ili, doktora çalışmamızla kısmen tamamlanmış sayılabilir. Ancak hâlâ üzerinde yeteri kadar çalışılmamış, ağız malzemeleri yeteri kadar derlenmemiş, *Sinop, Çanakkale, Ankara, Kastamonu, Balıkesir, Konya, Çorum, Samsun, Van, Hakkari, Siirt, Ağrı… vb.* ağız bölgelerimiz vardır. (Karahan, 1997; 25) Önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi, bir coğrafyacı için coğrafya atlasının önemi ne ise, bir dilci için de dil atlasının önemi odur.

Ağız araştırmalarından elde edilen veriler, Anadoludaki ağızların yayılma alanlarının tespitinde, bu yayılma alanlarındaki tarihî, etnik ve sosyolojik yapının belirlenmesinde bilimsel veriler olarak değerlendirilememektedir. Hazırlanılması düşünülen ağız atlası konusunda da haritalamanın hangi ölçütler esas alınarak yapılacağı dahi belirginlik kazanamamış; bu mühim mesele, sadece *"temenni ve dilek"* mesabesinde kalmıştır. Oysa, son zamanlarda "yeni azınlıklar türetme çabaları" yoğunluk ve hız kazanmış, neredeyse Türkiye'de Türk ve Türkçenin yok sayılmasına doğru bir seyir, "modernite, mozaik, Avrupalılaşma, İnsan hakları…"gibi değişik kılıflarla sunulmak suretiyle revaç bulmaya başlamıştır. Bu seyir içinde; Anadolu'nun şenlendirilmesinden yüzlerce yıl önce bu toprakları yurt tutan ve farklılaşan Kaŋlı- Kıpçak- Karluk Türkleri, birer birer "azınlık" sayılmak suretiyle (Bkz.; Andrews 1992), üzerlerinde uluslar arası sermayenin fonlarından akıtılan akıl almaz paralarla "araştırma projeleri(!)" yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan elde ettirilen sonuçlar da farklılıkların ayrılık gerekçelerine zemin teşkil edecek veriler olarak kayıtlara geçirilmeye; bilim, politize edilerek *a-politik paketler görünümünde* sunulmaya başlanmıştır. Aksinin ispatı anlamındaki bilimsel çalışmalar ise "modernite karşıtlığı, çağdışılık, paranoya, cart-curt işler" gibi aşağılayıcı ithamlarla küçük düşürülerek değersizleştirilmeye çalışılmaktadır.

7.2. Öneriler: Türkiye Türkçesinin çalışılmamış ağız bölgeleri öncelikli olarak çalışılmalı, buralardan elde edilecek veriler, çalışılmış bölgelerden elde edilmiş verilerle birleştirilerek Türkiye Türkçesinin ağız atlası bir an önce tamamlanmalıdır. Azerbaycan Türkçesinin 43'ü ses, 31'i yapı, 4'ü söz dizimi, 50'si de söz varlığı ile ilgili toplam 128 haritalık ağız atlasının 17 yılda tamamlandığı göz önüne alınır ve Türkiye Türkçesinin ağız atlası meselesinin 1936'dan beri sözü edilmesine rağmen tamamlanmamış olduğu (Karahan, 1997; 27) dikkatten uzak

tutulmazsa, icraattaki gecikmenin ortadan kaldırılması gereği daha net olarak anlaşılabilir.

Bunun için; atlasın muhtevası, bölümleri ve atlasa işlenecek konular "Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu" tarafından belirlenmeli ve bu konuda çalışmış olan dil bilimcilerden hayatta olanlarla doğrudan temasa geçilerek, kendi çalışmaları ile ilgili süreli ve acil yardım istenmelidir. Rahmete kalmış olanların çalışmalarının belirlenen ölçülerle gözden geçirilmesi ise ya öğrencilerinden ya da bu konuda tez yaptıracak bilim insanlarından rica yoluyla öncelikli çalışma olarak istenmelidir. Yapılacak çalışmaların belirlenen usûl ve teknik ölçütlerde yapılması istenmeli, yapılmış çalışmalar için de ekipler oluşturmak suretiyle istenen vasıflarda verilerin atlasa işlenmesi sağlanmalıdır. Günümüzün teknik imkanları bunlara hakim ekipler tarafından iyi değerlendirilirse bu meselenin uzun yıllar almayacağını düşünmek mümkündür. Ancak, artık düşünmek yerine icraata geçmek vaktidir. Zaten yeteri kadar gecikmiş olan bu mühim mesele için daha fazla gecikmenin de bir anlamı yoktur. Kaldı ki, işimiz sadece Türkiye Türkçesi ile de bitmiş olmayacaktır. Ezelden- hâle yaşamışlığı övüncümüz; hâlden- ebede yaşaması dileğimiz olan Türkçe'nin coğrafyası geniş, tarihi eski, meseleleri de bu nispette fazladır.

8. "Sakarya İli Ağızları" isimli doktora teziyle getirilen yenilikler, tezin hazırlanmasında kullanılan bilgisayar programları ve teknik hakkında bilgi:

Makalenin başından beri sıralamaya çalıştığımız sorunlardan hareketle, yaptığımız "Sakarya İli Ağızları" adlı çalışmayı irdelediğimizde, çalışmamızla Türklük Bilimine ve ağız araştırmalarına biçimsel yönden ve teknik olarak şu yenilikler getirilmiştir:

8.1. Ses kayıtlarının bilgisayara aktarılması: Tezin hazırlık aşamasında kaset kayıtları; kaset kayıt cihazının ses kartı girişleri kullanılarak bilgisayara bağlanmasından sonra *Creative Recorder* programı yardımıyla elektronik ortama aktarıldı. Bu aktarım esnasında *GoldWave* programıyla seslerdeki parazitler temizlendi ve *wav* biçiminden *mp3* biçimine *dbPowerAmp* programıyla dönüştürüldü. Böylelikle kayıtların zarar görmeden, *WinAmp* programında dinlenerek çözümlenmesi ortamı sağlanmış oldu. Bu işlemle, makalenin önceki bölümlerinde sözünü ettiğimiz sorunlardan bir kısmını çözmüş olduk. Bunun sonucunda ses kayıtlarını dinlemek ve çözümlemeleri yazıya aktarmak eş zamanlı olarak mümkün hale geldi. Bu yöntemle TDK arşivindeki çözümlenmemiş bantlar, bilgisayar ortamına aktarılabilir, tez olarak çalışacakların hizmetine sunulabilir. Ses kayıtlarının güncel teknolojiye uyarlanması son derecede önemlidir. Zira, bugün kullandığımız aletler ve programlar, teknolojinin baş döndürücü hızına ayak uydurabilir hâle getirilmezse; belli bir zaman sonra bu kayıtları dinleyecek, bunlardan yararlanabilecek imkânı da bulamayabiliriz!

8.2. Tezde kullanılan haritaların taranması ve işlenmesi: Tezde kullanılan haritalar, tarayıcı kullanılarak *FineReader* programı ile bilgisayar ortamına taşındı. Bilgisayar ortamına taşınan bu haritaların düzenlemeleri ve tezin site sunumuna uygun hale getirilmesi *Adobe Photoshop* programı kullanılarak sağlandı. Düzenlemeleri yapılan haritalar, metinler ile birlikte günümüzün en kolay, işlevsel sunum programı olan, aynı zamanda da çeviri yazı işaretlerinde sorun çıkarmaması sebebiyle *Adobe Acrobat* programıyla *PDF* biçimine dönüştürülerek basıma ve sunuma hazır hale getirildi.

Bu bölümdeki haritalarda sadece metin derlenen yerler işaretlendi. Gönlümüzden geçen, bu haritalarda derlemenin yapıldığı yere tıklandığında o yöredeki örnekleriyle birlikte zaman eklerinin görülmesi ve duyulmasını sağlamak, yöreye özgü kelimelere uzantı vermek...gibi yenilikleri katmaktı. Ancak, program dilini bilmeyişimiz ve böyle bir çalışmanın çok zaman alması olasılığı bu yenilikleri yapma gayretimizi körelltti. Buradan hareketle, belirlenecek ölçütler dahilinde ağız özellikleri bu haritalara işlenebilir. Bu haritalar, el ile çizilen haritalar yerine kent bilgi sistemlerinde çizilen haritalardan yararlanarak daha düzgün çizilmiş haritalara geçiş için de bir örnek teşkil etmektedir. Harita çizmenin ve haritayı işlemenin de ayrı bir bilgi ve beceri gerektirdiği bilinmektedir.

8.3.Sözlük kısmı: Sözlük kısmı ilgili bölümde izah edildiği şekilde seçme sözcüklerden oluşturuldu. Sözlüğün işlevsel ve kullanışlı olmasını sağlamak için alfabetik şerit konuldu. Hangi harfteki kelimeleri istiyorsanız, o bölüme gidebiliyorsunuz. Bu bölümdeki kelimeler de çeviri yazılı olarak verildi. Sözlüğü sadece kendi derlemlerimizde yer alan özgün sözcüklerden değil, yörede yapılmış çalışma, yazılmış eserlerdeki kelimelerden de seçki yaparak ve tabiî ki kaynak göstererek oluşturduk. Ör.: **A-B-C-Ç-D-E-F-G-Ğ-H-I-İ-J-K-L-M-N-O-Ö-P-R-S-Ş-T-U-Ü-V-Y-Z**

ağırlik: **(i.)** Düğünde oğlan evi tarafından yapılan çeyiz alışverişinin para olarak değeri.*(Salmanlı I/ 32)*
aḥeş : (i.) Ağaç *(Alballar I/ 42)*
alaf : (i.) Hayvan yemi. (Tekdal 2001, 10-6)
āle : **(zf.)** Sonra *(Dedeler II/ T/ 94)*
álá külláḥ/ alá kilá : (zf.) Şöyle böyle, idare edecek kadar. *álá külláḥ geçiniyo (Döğdüren/ 11)*
alpāt ġurusu:(i.) Elma, dut, kayısı...gibi pestili yapılan meyvelerin çerez olarak yenilmek üzere kurutulmuş ezmeleri. *(ó zăman bize şeker diye alpāt ġurusu verilleridi, iğde verilleridi/ Paşalar/ 105)*
alıbatır: (zf.) Alıp durur. (İşsever, 194)
aşuracı:(s.) Abartılı söz söyleme alışkanlığı olan kişi. (İşsever, 194)
atlama: **(i.)** Köy dışı, köy sınırı anlamında *(Balcılar/ 65)*
ayazlık: (i.) Balkon (İşsever, 194)

āyġıT: (i.) Ev eşyası, çeyiz.“ *seniŋ_āvĺádíŋ yaPacĭm dediŋ_āyġıTı yȧpāsıŋ*” *(Türbe/ H / 91)*

8.4.Tezin site haline getirilmesi ve sunumu: Tezin yazılı basımı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Hazırlama Yönergesi doğrultusunda yapılmış; fakat, tezin disketi ve savunma sunumu kişisel sayfa (site) hâline getirilmiştir. Tezin tamamı, (~ 700MB) bir YD (= CD)'ye aktarıldı. Tezin giriş sayfası, aşağıdaki resimde olduğu gibidir. Tez hazırlanırken kullanılan ve her bilgisayarda bulunmayacağını tahmin ettiğimiz yazı çeşitlerini ve programları, tıklamayla yüklenecek şekilde giriş sayfasına koyduk. Ayrıca giriş sayfasında, tezi hazırlayanın ve tez yöneticisinin isimleri üzerine tıklandığında, ilgililerin fotograflı özgeçmişleri de görülebilmektedir.

Ana Sayfa	İçindekiler	Metinler Listesi	Sözlük	Kaynakça	Harita ve Ekler

1. Şekil: Tez sitesinin giriş sayfası

Giriş sayfasının üst kısmında belirtilen başlıklara tıklandığında tezin ilgili bölümlerine gidilebilmektedir. Örneğin "İçindekiler" bölümünün üstüne imleci getirdiğinizde tezin içindekiler sırasıyla dökülmekte, istediğiniz bölüme giderek inceleyebilmektesiniz. (Bu bölümlerin bazıları *html*, bazıları *pdf* formatında hazırlanmıştır.)

Bu tezin belki de en önemli biçimsel ve teknik yeniliği "Metinler Listesi" başlığını tıkladığınızda karşınıza çıkan bölümündedir. Bu bölüme geldiğinizde aşağıdaki görünümle karşılaşmaktasınız:

İLÇE: Adapazarı

Derleme Yeri: Kavaklar Mah. (Adapazarı)	**mp3**	**Metin no: 1**
Derleme Yeri: Serdivan (Adapazarı)	**mp3**	**Metin no: 2**
Derleme Yeri: Alandüzü Köyü (Adapazarı)	**mp3**	**Metin no: 3**

Bu bölümdeki metinler listesinden seçtiğiniz herhangi bir metnin ses kaydını *mp3* formatında dinlemeniz mümkün olduğu gibi, metni de eş zamanlı olarak "Metin no" üzerine tıklayarak *pdf* formatında takip edebiliyorsunuz. Böylelikle çözümlemeler konusunda gözlem ve eleştirilere açık, karşılaştırma imkanı sunan, başka çalışmalarda kullanılabilir ve yeni teknolojilere uyarlanabilir kalıcı derlem oluşturulmuştur diye düşünüyoruz.

8.5. İş birliğinin önemi: Tezin sunumunda yararlanılacak kişisel sayfa (website) tasarımı, *Dreamweaver Mx, Frontpage, Webstyle, AceHtml, Flash, Swish ve Photoshop* programlarıyla çalışılarak yapıldı.

Tezin bilgisayar ortamına teknik olarak aktarımı ve site tasarımı, benim pek çoğunu kullanma maharetinden mahrum olduğum programları kullanan ve iş birliği sayesinde kayda değer sayılabilecek yeniliklere katkı sağlayan oğlum Oğuzhan Öçalan'a aittir. Oğuzhan gibi daha nice maharetli gencimiz gerekli teşvik ve rehberlik yapılırsa, yaptığımız çalışmadan çok daha iyilerini yapabilecek teknik bilgi ve beceriye sahiptir.

Öğrencilerimizden SAÜ Elektrik ve Elektronik Mühendisliği bölümü araştırma görevlisi Ahmet Küçüker ve arkadaşları da bildiğim kadarıyla ses tanımlama programlarının bir şekli üzerinde kod yazmakla meşgul idiler. İnanıyorum ki pek çok üniversitemizde benzer maharetlere sahip gençlerimiz, emeklerinin karşılıklarını alabilecekleri projelerde, severek yeni şeyler üretmeye hazırdırlar.

Yapılan bu yeniliklerle, bundan sonra hazırlanacak olan tezlerin günümüzde ve gelecekte bilgisayar ortamlarına aktarılıp güncellenmesi mümkün hale gelmiştir diye düşünüyoruz. Tespit ve önerilerimizde belirttiğimiz disiplinler arası ortak tezlerin hazırlanabilmesine imkan sağlayacak düzenlemeler yapılabilirse, bu iş birliğinin hem fen bilimleri alanında hem de sosyal bilimler alanındaki tezlerde, tahmin edilenin üzerinde, iyileşmeler sağlayacağına olan inancımız tamdır.

Bu vesileyle, çalışmamın fikir babası ve daha nice yıllar Türk Milletine ve Türklük Bilimine hizmet etmesini dilediğim hocam Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY'a; danışman hocam, Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN ile üzerimde emeği olan herkese şükranlarımı arz etmeyi şerefli bir görev sayarım.

KAYNAKÇA:

Andrews, Peter Alford (1992); *Türkiyede Etnik Gruplar,* Ant Yay. İstanbul 1992.

Caferoğlu, Ahmet (1946); *"Anadolu Dialektolojisine Dair Bir Deneme"* Türk Dili Belleten, 1946, S. 67.

----------(1957); *"Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu",* VIII. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, 1957, Ankara 1960., s. 65-70.

----------(1994); *Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme I , (II. Baskı)* TDK Yay. S. 586, Ankara 1994.
Coşkun, Volkan (1999): *"Fonetik ve Fonetik Lâboratuvarları"* TDK Yay. Türk Dili, Sayı: 481, Ankara 1999 s. 387 vd.
Delice, H. İbrahim (1995); "*Anadolu Ve Rumeli Ağızları Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi",* Türklük Bilimi Araştırmaları, Sivas 1995-I, s. 119-126, http://public.cumhuriyet.edu.tr/~delice/agizlar.html
Demir, Nurettin (1997); *"Ağız Araştırmalarında Derleme Teknikleri"* Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997) TDK Yay. 697, Ankara 1999. s. 78- 87.
Demirciğlu, Cemal; T. Gençtürk Demircioğlu, Arzu Çiftçioğlu, Arzu Atik, Tamer Kürkçü (2003); *Üniversitelerde Türk Dili ve Edebiyatı Alanında Yapılan Tezler, Yayınlar Bibliyografyası,* B.Ü. FEF TDEB Yay., İstanbul 2003. S. 12,
Ercilasun, A. Bican (1997); *"Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri"* Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997) TDK Yay. 697, Ankara 1999. s. 43- 48.
----------(1983); *Kars İli Ağızları,* GÜ Yay. Ankara 1983.
Erimer, Kayahan (1970); *"Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi"*, TDK Yay.,TDAY Belleten, Ankara 1970.
Gemalmaz, Efrasiyap (1997); *"Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler",* Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997) TDK Yay. 697, Ankara 1999. s. 4- 13.
----------(1995); *Erzurum İli Ağızları I.* C.,TDK Yay. Ankara 1995.
Giese, Friedrich (1907); *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch. Teil I, Erzählungen und Lieder aus dem Vilâyet Konjah.* Halle. (Demir 1997'den naklen)
Gülensoy, Tuncer (1979); *" Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine"* Türkoloji Dergisi C. VIII.
----------(1997); *"Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu",* Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997) TDK Yay. 697, Ankara 1999. s. 16- 21.
Gülensoy, Tuncer; Ercan Alkaya (2003); *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası (2. Baskı),* Akçağ Yay., Ankara 2003.
Karahan, Leyla (1996); *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,* TDK Yay. Ankara 1996.
----------(1997); *"Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar"* Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997) TDK Yay. 697, Ankara 1999. s. 24- 28.
Kayra, Erol (1991); *"Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları"* Türk Dili, S. 479, Ankara 1991, s. 299-306.
Korkmaz, Zeynep (1976); *"Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar"* TDAY-Belleten 1975-76, 143-172.
----------(1977);*Nevşehir ve Yöresi Ağızları,* DTCF Yay., Ankara 1977. (2. Baskı)
----------(1990);*"Anatolian Dialects"* Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft, Teil I, Akademia Kıado, Budapest 1990.
----------(1995); *"Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış"*Türk Dili Üzerine Araştırmalar, 2. Cilt, TDK Yay., Ankara 1995, s. 232 vd.
----------(2000); *"Türkiye'de Ağız Sözlükleri"* Türk Dili, S. 585, TDK Yay., Ankara 2000,s. 7-14.
Öçalan, Muharrem (2004); *Sakarya İli Ağızları,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nevzat Özkan) Kayseri 2004.
Sağır, Mukim (1997); "*Ağız Çalışmalarında Çevriyazı",* Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997) TDK Yay. 697, Ankara 1999. s. 126- 138.
http://www.tdk.gov.tr/TDKSOZLUK/SOZBUL

http://www.dtm.gov.tr /turkcumhuriyetleri/ toplanti / 14_31 Mayis 2005.doc
http://turkoloji.cu.edu.tr/
http://www.munevvertekcan.net/